

מחנה ההשמדה חלמנו בדו"חות החקירה של פושעים נאציים

שמואל קרקובסקי

מתוך: ילקוט מורשת, 37, יוני 1984. שמואל קרקובסקי 1/06/1984

הקמת המחנה

מחנה ההשמדה בקלמנו (בגרמנית: קולמהוף) הופעל ב-8 בדצמבר 1941 כמרכז להשמדת יהודי גיטו לודז' וחבל ארץ וארטגאו. לצורך הפעלת המחנה הקימו הנאצים יחידה מיוחדת בשם "זונדרקומנדו לאנגה", על שם מפקדה הרברט לאנגה (Lange). היחידה נודעה לאחר מכן בשם "זונדרקומנדו בותמאן", על שם מפקדה החדש האנס בותמאן (Bothmann), או "זונדרקומנדו קולמהוף" (על שם מקום הפעולה). הפושע הנאצי האופטשארפיהרר ואלטר בירמייסטר (Burmeister), שהשתייך לזונדרקומנדו לאנגה, אמר בעת חקירתו בעניין הקמת מחנה ההשמדה: "יום אחד, בסתיו 1941, נקראתי למשרדו של האופטשטורמפיהרר לאנגה. הוא הודיע לי שאני מופנה לזונדרקומנדו שתפקידו הוא נושא סודי של הרייך ולכן אסור לי לשוחח על כך עם אחרים. חתמתי אז על התחייבות לשמירת סודיות. במשך הזמן לא דיברתי עם איש על מה שעבר עלי בקולמהוף, חוץ מהקרובים אלי ומחבכי אותו זונדרקומנדו, עד למאסרי. השבועות הראשונים עברו בעבודות הכנה. נהגתי במכוניתי כנהגו של לאנגה. הגיעו עוד חברים אחרים ממשרד הסטאפ"ו

(Staat Polizei – משטרת המדינה) אנשים ממשטת הבטחון, שנועדו לתפקידי שמירה.

"קולמהוף, בפולנית חלמנו, נמצאת כשמונה-עשרה קילומטר מווארתבריקן, בפולנית קולו. משם לקולמהוף, והלאה הובילו כביש ומסילת ברזל צרה. בקולמהוף צריך להבדיל בין היישוב עצמו, בו התגוררו פולנים, לבין הארמון' (Schloss) ו'מחנה היער' (Waldlager). הארמון' היה בית אצילים לשעבר וכלל פארק, מבנים נוספים וכנסיה, ואלו היו ממוקמים בצדי הכביש. באיזור זה התגוררו אנשי ה-ס.ס. חברי הקומנדו. מאוחר יותר הוקף הארמון בגדר עץ גבוהה. במרחק של כחמישה קילומטר היה מחנה היער בחלקת יער קטנה. במשך אותה תקופת הכנה למדתי מלאנגה שתפקיד הקומנדו הוא לעמית אנשים שיובאו לכאן"¹.

מברלין העמידו לרשות הקומנדו מכוניות גז. ואלטר בירמייסטר העיד על כך: "לזונדרקומנדו הגיעו שתי מכוניות גז. מאוחר יותר היו לעתים שלוש. הן הגיעו יחד עם נהגיהן... לאחר שנהגים אלה שירתו עם מכוניותיהם פרק זמן, קרה כנראה משהו ושני הנהגים שוחררו. סיבת השחרור לא ידועה לי. זה היה על פי הוראת בותמאן, המפקד החדש של הקומנדו. במקום שני הנהגים באו לאבס (Laabs) וְהֵרִינג (Hering). המכוניות היו משאיות 'רְנו' בינוניות עם מנועי 'אוטו'. קשה היה לנהוג בהן, כי לא היה לה כושר סיבוב גדול. המשאית השלישית, שהגיעה לאחר זמן-מה, היתה כבדה יותר. למשאיות היו ארגזים עם דלתות כפולות מאחור, בדומה למשאיות המובילות רהיטים. צבען היה כצבע הוורמאכט והן נראו מבחוץ כתמימות. מבפנים היו מצופות בפח מגולוון. על רצפת הפח הונחו סככות עץ, מתחתן היה צינור עם פתחים שהובילו החוצה, אשר בקצהו הרחוק נמצא מיתקן שאליו חובר צינור גמיש דרכו הגיע גז הפליטה אל הצינור הנ"ל. לא ידוע לי אם הצינור הגמיש הוברג או הולכש. בתוך הארגז היתה נורת חשמל; כשזו הודלקה, אפשר היה לראות מתא הנהג את פנים המשאית. כשהגיעו המכוניות הן היו כבר במצב שתואר קודם, חדשות ומותקנות כנ"ל מהמשרד הראשי לבטחון הרייך"².

"מחנה היער" קולמהוף תואר על ידי רוטוואכמייסטר ואיש הקומנדו יאקוב ויֶדְרְמוֹת

(Widermuth): "מחנה היער' כלל קרחת-יער גדולה ברוחב של כשמונים מטרים, קרחת-יער בינונית באורך שבעים מטרים וברוחב עשרים מטרים, וקרחת-יער קטנה באורך ארבעים מטרים וברוחב חמישה עשר מטרים. קרחות היער היו מופרדות על ידי שדרות עצים. בקרחת היער הראשונה היו שני קברים המונויים: באורך כשלושים מטרים, ברוחב עשרה מטרים ובעומק שלושה מטרים. בקרחת היער השנייה היה קבר המוני אחד: באורך כשלושים מטרים, ברוחב עשרה מטרים שלושה מטרים. בקרחת היער השלישית היה קבר המוני אחד: באורך כשנים עשר מטרים, ברוחב עשרה מטרים ובעומק שלושה מטרים. כשהתחלתי את פעילותי בקולמהוף היה קבר ההמונים בקרחת היער השלישית מלא בגופות. קבר ההמונים בקרחת היער השנייה היה כמעט מלא עד החצי בגופות. קברות ההמונים האחרים היו מוכנים ומולאו בגופות מאוחר יותר"³.

כאן הוקמו שני תנורי משרפות על ידי גוסטאב היפיג (Hufig), האוברלויטנט של המשטרה. אוברוואכמייסטר המשטרה ברנו איזראל (Israel), איש ה"זונדרקומנדו לאנגה", תיאר בחקירתו את התנורים: "תנורי הקרמטוריום, רוחבם היה כעשרה מטרים ואורכים חמישה-שישה מטרים. הם לא בלטו מהקרקע, לא היו להם ארובות, ונהיו צרים יותר בכיוון הסבכות העשויות פסי רכבת. הפסים הקצרים היוו את הסבכה ואילו הארוכים שימשו להסוואת תנורי הקרמטוריום מפני מטוסים. פסים אלה הונחו מעל בורות וכוסו בפח. מעל כל שכבת גופות בתנור הונחה שכבת עצים. במידה שאני זוכר הוסק התנור מלמטה. אלה שהדליקו אותם היו חייבים להיכנס דרך פתח האפר שמתחת לסבכה. עלי להעיר שלארגז האפר הוביל מסדרון בתוך האדמה, אשר שימש גם כמוביל אוויר וגם להוצאת האפר. הגופות נשרפו מהר ואז נזרקו לשם תמיד גופות חדשות"4.

סגל המחנה

"זונדרקומנדו קולמהוף" היה מורכב מאנשי משטרת הבטחון והשופוליצי. חמישה עשר אנשי משטרת הבטחון החזיקו בתפקידים הכי חשובים במחנה. שמונים עד מאה אנשי השופוליצי היו מחולקים בין: "תובלה", "הארמון" ו"קומנדו-יער".

תפקידי הסגל תוארו בדו"ח חקירתם של שניים מאנשי הקומנדו לשעבר, האוסטרים יוהאן היילברונר (Heilbrunner) ויוזף פֶהאם (Peham), בפני בית הדין הפלילי בווינה: "אנשי השופוליצי שבזונדרקומנדו נשלחו ברובם מגדוד השופוליצי שחנה בליצמאנשטאט (לודז). שוטרים אלה הועסקו בתפקידי שמירה בתהליך ההובלה, בטחנת הקמח בזאוואדקי (Zawadki) שבקירבת קולמהוף ובאיזור קולמהוף עצמו – בארמון ובמחנה היער. "קומנדו התובלה תפקידו היה להביא את אלה המיועדים להמתה עד לקולמהוף. לקומנדו היה מתלווה משמר מזויין. משמר טחנת הקמח היה קיים רק ממארכס עד יולי 1942. תפקיד משמר זה היה להביא לטחנה בזאוואדקי את היהודים, שהובלו במסילת הברזל הצרה לתחנת זאוויֶרְצֶה (Zawiercie). הם בילו שם לילה ולמחרת דאג המשמר להטענה הקלה של האנשים על משאיות והובלתם לארמון בקולמהוף. "אף שלקומנדו הארמון היו בעיקר תפקידי שמירה, הרי חלקית הם השתתפו גם בתהליכי ההמתה. גודל קומנדו זה היה בדרך כלל תשעה-שנים עשר איש, אך משנדרש הדבר הוגדל מספרם. שומר עמד בשער הכניסה לחצר הארמון, אשר משלושה עברים גודר בקרשים למעלה מקומת אדם ואילו בצד המשתפל לנחל נֶר (Ner) גודר בתייל דוקרני. שומרי השער נצטוו לעתים לפקח על היהודים בעת שהתפשטו באחד האולמות של הארמון. ההוראה להתפשט לוותה בדרך כלל בהסבר שעליהם להתרחץ ולעבור חיטוי בטרם יישלחו לעבודה... בארמון עמד שומר בכניסה למרתף שדרכו הובלו הקורבנות למכונת הגז. במכונת הגז הומתו האנשים על ידי הזרמת גז שריפה של המנוע. השומר ליד המרתף היה מצוייד במגלב ותפקידו היה להכות באנשים שהבינו את מצבם והיססו להיכנס למכונות הגז. הוא שמר גם על קומנדו העבודה היהודי ששכן במרתף הארמון. קומנדו היער של השופוליצי יצר שני מעגלי שמירה. השומרים שסיירו מחוץ למחנה היער חייבים היו להשגיח שלא יתקרב שום זר מבחוץ ויראה את פריקת הגופות ממכונות הגז אשר באו מהארמון ואת קבורתן או שריפתן. השמירה בתוך מחנה היער פיקחה על קומנדו העבודה היהודי. אנשי קומנדו העבודה היהודי במחנה היער פרקו את מכונות הגז, ניקו אותן, חיפשו בגופות אחר דברי ערך מוסתרים, עקרו שיני זהב, הורידו טבעות מהאצבעות והכינו וביצעו את שריפת הגופות בתנורים"5.

הדרך עד למכונות הגז

פושעים נאצים אשר שירתו ב"זונדרקומנדו קולמהוף", וביניהם קורט מביוס (Möbius), תיארו את גורל הקורבנות לאחר שהגיעו לארמון: "כשהגיעו היהודים במשאיות לאיזור הארמון, היה עליהם לחכות זמן-מה בחצר הארמון. כאן הושמעו בפניהם דברים מעל גבי תקליט או מפי. נאמר להם שהם נוסעים למחנה ריכוז גדול באוסטריה; לכן הוסבר להם שעליהם להתרחץ ובגדיהם יעברו חיטוי. מטרת השמעת הדברים היתה שהיהודים יישארו בחוסר וודאות לגבי גורלם וימלאו בשקט אחר ההוראות. לאחר דברים אלה הובלו היהודים (גברים, נשים

וילדים) לקומת הקרקע בארמון... דרך מדרגות למעבר ובסופו דלת שהובילה לשני חדרים המחוברים יחד. כאן התפשטו היהודים, ללא הפרדה בין המינים, תחת השגחת. את דברי הערך נאלצו למסור קודם. אלה נאספו בסלים על ידי עובדים פולנים. בקיר האורך של המעבר היתה דלת שהובילה למרתף ועליה שלט "למרחץ". במכונת הגז הוסעו בכל נסיעה שלושים וחמישה-ארבעים איש. מדלת המעבר הובילו מדרגות למעבר במרתף שהיה חסום במרחק-מה. כאן הוכרחו האנשים לפנות ימינה וללכת לשיפוע שבקצהו עמדה מכונת הגז עם דלתות פתוחות. השיפוע היה מגודר וטומם משני הצדדים עד לדלתות מכונת הגז. לרוב הלכו היהודים שקטים וממושמים אל מכונות הגז, בהאימנם לדברים שנאמרו להם. הפועלים הפולנים ליוו אותם בנשואם מגלבים בהם היכו יהודים שפיגרו, היססו או לא האמינו"6.

האופטשארפיהרר ואלטר בורמייסטר הצהיר בפני בית הדין: "...הבאים התפשטו באולם הארמון ושמו חפציהם בסלים. דברי הערך שלהם נאספו על ידי הפולנים מקומנדו העבודה. אלה רשמו שמות הבעלים בספר, אבל זה נעשה רק למראית-עין. אירועים אלה ראיתי לעתים קרובות בלוויית האופטשטורמפיהרר לאנגה, אשר ביקש לשאת את החפצים בעצמו. כאשר הבאים התפשטו, הם נדרשו לרדת במדרגות למרתף שהיה מואר במנורות גז גדולות. על המדרגות היו כמה שלטים "למרחץ". כאן לא המשכנו אנו אנשי ה-ס.ס., אלא העובדים הפולנים. יתכן שלפעמים הלכו גם אנשי השוצפוליציי לוודא שאיש לא נשאר. דרך המרתף עברו האנשים העירומים ויצאו דרך יציאה אחורית של הבניין אל שיפוע מקרשים. בקצהו עמדה אחת ממכונות הגז שתוארת לי לעיל כשדלתותיה פתוחות בכיוון השיפוע. בזמן הקמת המחנה נבנה השיפוע כך שרוחבו התאים לרוחב מכונת הגז, ולאנשים היוצאים מהמרתף לא היתה דרך אחרת אלא רק לתוך המכונת. לאחר שהמכונת נתמלאה בשלושים-ארבעים איש, נסגרו הדלתות. מזמן ירידת האנשים מהמשאיות בחצר הארמון ועד עלייתם למכונות הגז עברה כשעה עד שעה וחצי. משך הזמן היה תלוי בזמן שנדרש לאנשים זקנים להתפשט ולמסור את ניירות הערך. כל זה עבר ללא בהלה, בשקט, כדי לא לעורר חשדות..."7

וילהלם הויקלפאך (Heukelbach), הבהיר פרטים נוספים: "בין השאר הסביר לי היינל (Heinl) שתפקידי השומר השני במעבר המרתף של הארמון הם לפקח על הכניסות לשני חדרים העבודה בהם עבדו חייטים וסנדלרים יהודים וכן גם לדאוג לכך שהיהודים לא ייעצרו במעבר המרתף בדרכם ליציאה בכיוון השיפוע בטרם עלותם למכונות הגז... כן הסביר לי הנ"ל, שתפקידי השומר המסייר בצד האחורי של הארמון הם לשים עין על חלונות החדרים שבהם עובדים חייטים וסנדלרים יהודים, כך שאף אחד מהם לא ייעלם, וכן עליו לפקח על חלונות של חדר בו עבד קומנדו יהודי"8.

המתה בגז

הויקלפאך, הפושע הנאצי שהוזכר לעיל, תיאר את דרך רציחתם של הקורבנות, לאחר שעזבו את הארמון: "בתוקף תפקידי הלכתי לצד ימין של הארמון; שם, ליד השיפוע הנזכר, עמדה מכונת גז. המדובר היה במשאית בעלת ארגז אטום... בצד האחורי היתה דלת בעלת שני חלקים. המכונת עמדה כשדלתותיה פתוחות בכיוון השיפוע; ואז ראיתי שהיהודים שהובלו למרתף עוברים את השיפוע ונכנסים למכונת הגז. כשכל האנשים היו במכונת הגז, סגר נהר המכונת את הדלתות ונעלם במנעול תלוי. כמו כן הפעיל את מנוע המכונת. זמן קצר לאחר מכן נשמעו מתוך המכונת צעקות ואנחות וגם חבטות בדפנות. כעת ברור היה לי שהאנשים הנמצאים בפנים מומתים בגז. לאחר עשר דקות נאלמו האנשים וכך ידעתי שהאנשים מתו. לאחר שהנהג הניח למנוע לעבוד תוך חניה, הוא נסע הלאה"9. בורמייסטר, אחד מנהגי מכונות הגז, תיאר זאת כך: "מכונת הגז היתה משאית גדולה בעלת ארגז באורך ארבעה-חמישה מטרים, ברוחב שני מטרים ועשרים סנטימטרים ובגובה שני מטרים. בפנים היתה מצופה בפח. על הריצפה הונחה סבכת עץ. בגוף הארגז היה פתח שאפשר היה לחברו בצינור גמיש לצינור הפליטה. כשהמכונת נתמלאה באנשים, ננעלו הדלתות שמאחור ופנים המכונת חובר עם צינור הפליטה. עד כמה שראיתי זאת, נעשה הדבר על ידי קומנדו העבודה הפולני. נהג מכונת הגז מאנשי הקומנדו הפעיל את המנוע, כך שהאנשים אשר בתוך המכונת נחנקו מגז השריפה של המנוע. לאחר שזה קרה, נותק הקשר בין צינור הפליטה לבין פנים המכונת והיא נסעה למחנה היער"10.

גוסטאב לאבס, שנשלח כנהג מכונית גז כשפעולות הרצח התנהלו במלוא עוצמתן, תיאר כך את ה"מיבצע" הראשון שלו: "לאחר שבותמאן גמר את דבריו, הובלו האנשים לקומת הקרקע של הארמון. אני יכול לומר באיזה אולם בקומת הקרקע הם נמצאו, כי אני עצמי לא נכנסתי לארמון. שכתי לציין שבותמאן אמר שעל האנשים להתפשט בתוך הארמון. זמן קצר לאחר מכן בא אלי בירסטינגר (Burstinger) ותבע ממני שבמכוניתי אסע בהילוך אחורני, אל השיפוע בצד הארמון שבכיוון הפארק. זה הוביל, בעזרת קירות מקרשים, אל מעבר המרתף בארמון. הקירות משני הצדדים היו בגובה של שניים וחצי מטרים ואטומים נגד הצעות. הצד הפתוח נסגר על ידי במשאת שלי, כשנסעתי אל השיפוע. לפני זה פתח בירסטינגר את הדלתות שבצד האחורי של המכונית. עלי לתקן עצמי:

בירסטינגר פתח את הדלתות כשהמכונית כבר עמדה ליד השיפוע. את מנעול הדלת הוא פתח במפתח שהיה תלוי בתא הנהג. לאחר שנפתחו הדלתות נוצר בשיפוע שטח סגור לחלוטין, שאי אפשר היה להציץ בו או להסתלק ממנו. נשארתי בתא הנהג, שכן כך הורה לי בותמאן. רק בירסטינגר עזב... את השיפוע דרך מעבר המרתף. ישבתי בתא הנהג ושברתי את ראשי במחשבה מה יקרה הלאה, אבל לא יכולתי להבין זאת ממה שהתרחש. לאחר דברי בותמאן סבור הייתי שהרינג והאנשים יסעו למרחץ; אך פיקפקתי בכך, שכן לא ראיתי שום בית מרחץ בכפר. שוחחתי על כך עם הרינג, אך לא הגענו לשום מסקנה מה שיקרה לאנשים לאחר קרוב לחצי שעה שמעתי ממעבר המרתף קריאות רמות, וראיתי במראת המכונית אנשים יחפים רצים דרך השיפוע אל תוך מכונית. את האנשים עצמם לא יכולתי לראות, אבל דרך סדק שבין הדלת הימנית של הארגז והשיפוע ראיתי רגליים יחפות רצות. הסקתי מכך שהאנשים היו עירומים כשהם נכנסו לתוך המכונית שלי, והחלטתי שהיא נתמלאה באנשים, כאשר זה הרעיד אותה; אז סגר בירסטינגר את הדלתות ונעלם במנעול תלייה שמפתחו היה תלוי בתא הנהג. ראיתי אז שבירסטינגר ציווה על אזרח פולני להתכופף מתחת למכונית ולעשות שם משהו. כעת בא בותמאן, שיצא גם הוא ממעבר המרתף ותבע ממני להפעיל את המנוע ולתת לו לפעול במשך עשר דקות. ביצעתי הוראה זו ולאחר דקה שמעתי מתוך המכונית אנחות וצעקות. הגבתי על כך בפחד וברחתי מתא הנהג. התברר לי שגז הפליטה הוזרם לתוך המכונית כדי להמית אנשים. בותמאן נזף בי במלים, האם יצאתי מדעת; הוא דרש ממני להתיישב בחזרה ליד ההגה. לא העזתי לעשות דבר, כי פחדתי מבותמאן. לאט לאט אחרי כמה דקות גוועו האנחות והצעקות של האנשים. לאחר עשר דקות בקירוב התיישב לידי שוטר ובותמאן תבע ממני לנסוע הלאה"¹¹. לבסוף נסעה מכונית הגז עם הקורבנות אל קברי ההמונים המוכנים במחנה היער.

לאבס הצהיר בהמשך: "כפי שכבר אמרתי, נסעתי לפי הוראת בותמאן עם מכונית. השוטר שישב לידי הורה לי לאן לנסוע. לאחר שלושה קילומטר נכנסנו לקרחת יער שהשתרעה לצדי הכביש לווארתבריקן. כשהגענו לקרחת היער, הורה לי השוטר לעצור ליד קבר ההמונים שליידו עבד קומנדו של יהודים בפיקוח שוטר אחר. היו עוד כמה שוטרים שעמדו שם במעגל, כנראה בשמירה. השוטר המפקח על קומנדו העבודה הראה לי איך עלי להגיע בנסיעה אחורנית לקבר ההמונים. לא ידוע לי מיהו אותו שוטר. לבסוף פתח השוטר שנסע איתי את מנעול התלייה שעל הדלתות. כמה מאנשי קומנדו העבודה נצטוו לפתוח את הדלתות. לאחר מכן נפלו שמונה-עשר גופות על האדמה. הנותרות נזרקו החוצה על ידי עובדי הקומנדו. לאחר שרוקנה המכונית נסעתי חזרה לארמון בקולמהוף. בדרך נפגשתי עם הרינג, שגם במכוניתו נמצאה כמות גדולה של גופות. בקשר לשאלה, הרינג מצהיר כי במכונית הגז בה נהגתי הומתו חמישים איש בקירוב בגז. מספר דומה צריך היה להיות במכוניתו של הרינג. כאשר חזרתי לארמון הוכרחו כמה יהודים, שהשתייכו לקומנדו העבודה, לנקות במים ולחטא את פנים המכונית. למטרה זו נאלצו להוציא את שתי סבכות העץ... לאחר שהמכונית נוקתה והסבכות הושמו, הורה לי הפוליצימייסטר הנזכר לנסוע עוד פעם לשיפוע, ולאחר זמן קצר חזר אותו תהליך כפי שכבר תיארתי קודם בפרטות. שוב ראיתי את אנשי ה-S.S., כאשר חמישים איש בקירוב (גברים, נשים וילדים) הוכנסו למכונית. הפעם היה זה השוטר המלווה אותי שפתח את הדלת ונעל אותה; את שמו אינני זוכר. האנשים הכלואים הומתו בגז באותה שיטה ודרך. שוב הובלתי את הגופות לקברים שביער, ושם נפרקה המכונית על ידי קומנדו העבודה היהודי. ראיתי שהגופות שהובאו קודם סודרו בערימות בקבר ההמונים. לבסוף נסעתי חזרה לארמון והחנתי את הרכב ושוב הוא נוקה. בדרך פגשתי את הרינג עם מכוניתו. באותו יום הסתיימה פעילותי; כנראה שלאחר שתי הנסיעות, שלי ושל הרינג, לא נמצאו יותר יהודים בארמון"¹².

הזונדרקומנדו עוזב את קולמהוף

במארס 1943 נפסקו המשלוחים לקולמהוף. אותה עת הושמדו כבר כל תושבי הגיטאות בווארטגאו, להוציא את גיטו לודו' שנועד לשמש מקום ריכוז לעובדי הכפייה היהודים. האופטשארפיהרר גוסטאב לאבס, נהג אחת ממכוניות הגז, העיד על החגיגה שחגגו אנשי ה-ס.ס. עם סיום "עבודתם": "בזמן חיסול המחנה נאמר יום אחד שבאחת האכסניות שבווארתבריקן יתקיים ערב חברים, בו יטול חלק גם הגאולייטר גרייזר (Greiser). בותמאן פקד על כל אנשי הזונדרקומנדו של קולמהוף להשתתף. לכך השתייכו גם השוטרים... נסענו כולנו בפיקודו של בותמאן לווארתבריקן לאכסניה הנ"ל, שבאחד מאולמיה נערכה החגיגה. קצת מאוחר יותר הופיע גאולייטר גרייזר בלויית איש במדי המפלגה. ערב החברים החל בארוחה משותפת. לאחר הארוחה עזבתי את האכסניה והלכתי לאחורתי, כי רבתי עם אוברלויטננט הפּוֹלֶה (Hafele), מפקד משמר המשטרה"13.

אוברשטורמפיהרר רודולף אוטו הצהיר: "אני נזכר שגרייזר נשא דברים בזמן החגיגה ואמר לנו שלאחר חיסול מחנה קולמהוף נקבל ארבעה שבועות חופשה ונוכל לבלותם באחת מאחוזותיו... זמן קצר לאחר מכן אכן חוסל מחנה קולמהוף ואנו קיבלנו חופשה של ארבעה שבועות. לבסוף היינו חייבים (אנשי ס.ס. זונדרקומנדו וקומנדו השמירה של המשטרה) להתייצב במשרד מסויים בברלין, שהיום איני יכול לומר היכן. שם קיבלתי – תחת פיקודו של בותמאן – צו-תנועה לדיוויזיית ה-ס.ס. "פרינץ-אויגן" ביוגוסלביה, לשם נשלחנו להילחם בפרטיזנים והיו לנו אבידות כבדות"14.

חידוש פעילות ההשמדה

בראשית 1944, בקשר לחיסולו המתוכנן של גיטו לודו', החליטו הנאצים לחדש את פעילות ההשמדה בחלמנו. האנס בותמאן נקרא בחזרה מדיוויזיית "פרינץ אויגן" שביוגוסלביה לצורך זה. אחד האנשים החדשים היה האופטשארפיהרר ואלטר פילר (Piller), שנתמנה לסגן-מפקד המחנה. בהיותו בשבי הסובייטי כתב פילר במאי 1945 דו"ח בן שלושים וחמישה דפי מכוונת כתיבה על פעילות הרצח בקולמהוף בתקופה השנייה. להלן כמה קטעים מדו"ח זה:

"לאחר... שבערך באפריל או מאי 1944 נשלחתי ל-ס.ס. זונדרקומנדו בותמאן לשמש כסגנו וממלא-מקומו, נאמר לי על ידי המפקד בותמאן שגיטו לודו' ירוקן מיהודים. את הפקודה בכתב נתן הרייכספיהרר ס.ס. הימלר והיא מסווגת כ"נושא סודי של הרייך". היא הגיעה דרך גאולייטר גרייזר, מפקח משטרת הבטחון ס.ס.-בריגדירפיהרר דאמז'ג (Damzog) ומשרד סטאפ"ו בליצמאנשטאט, שמפקדה ס.ס. אוברשטורמפיהרר בראדפיש (Bradfish), אל ס.ס. האופטשארפיהרר בותמאן. הנקודות המפורטות לסילוק היהודים לא ניתנו בכתב זה. גם לשאלתי להאופטשארפיהרר בותמאן, איך הוא מתאר לו זאת, לא קיבלתי תשובה. הוא גילה לי שהזונדרקומנדו קולמהוף, שהיה ברשותו ב-1942, כלל אנשים מתאימים והוא דאג אחר כך לקחתם איתו. לאחר שהזונדרקומנדו סיים פעילותו ב-1942, נשלח בותמאן עם כל אנשיו וכן עם אנשי השוצפוליציי אל יחידת ואפן-ס.ס. "פרינץ אויגן" ושם פעלו כיחידת משטרת שדה חשאית. רק מפקח השוצפוליציי לְנֵץ נשאר בפוזן ושירת שם במשטרה. תִּלְה (Thiele), גִּילֹב (Gielow) ואני היינו חדשים ב-ס.ס. זונדרקומנדו בותמאן; וכשהגענו לקולמהוף, היה עדיין המחנה בהקמה. הייתי השני בדרגה לאחר בותמאן ונקבעתי כממלא-מקומו הקבוע. כשהגעתי לקולמהוף היו שני הצריפים ביער, בהם נשרפו היהודים, בתהליכי הקמה. שני הכבשנים, בהם עמדו לשרוף את הגופות, עדיין לא נבנו. רק לאחר שנבנו שני הצריפים הקים ס.ס. האופטשארפיהרר רוּנְגֶה (Runge) את שני הכבשנים בעזרת כוחות עבודה יהודיים מגיטו ליצמאנשטאט. אני מניח שמסוף מאי או מראשית יוני 1944 החלה השמדת יהודי גיטו ליצמאנשטאט ונמשכה עד אמצע אוגוסט 1944. אז, כשלוטנט-המשטרה בורמייסטר עם ארבעים אנשי השוצפוליציי נשלחו באמצע אוגוסט לורשה, פסקו סופית משלוחי היהודים מגיטו ליצמאנשטאט. ה-ס.ס.-זונדרקומנדו נשאר עד ראשית פברואר 1945.

"לפי חישובי הגיע מספר היהודים שהושמדו לעשרים וחמישה אלף בערך. אינני יכול לנקוב במספר מדוייק. תיתכן רק סטיה מספרית קלה. כדי לבסס את המספר הנ"ל אסביר את חישובי: כל משלוח יהודים מגיטו ליצמאנשטאט

הכיל שבע מאות איש (לעתים פחות, כשלוש מאות איש). כמספר בסיבי אקה שבע מאות. כל שבוע הגיעו אלפיים ומאה איש. הקומנדו עבד בצורה שוטפת: במאי – שבויעים; ביוני ויולי – שמונה שבועות; ובאוגוסט 1944 – עוד שבויעים. יחד זה שנים עשר שבועות, שזה עשרים וחמישה אלף יהודים. באמצע אוגוסט נפסקו המשלוחים לגמרי. פעמיים במשך חודש אחד הגיעו במשאית שלושים יהודים מגיטו ליצמאנשטאט והם נורו ביער על ידי בותמאן ולנץ. יהודים אלה באו כנראה מבית חולים בגיטו והיו חולים במחלות מידבקות. לא נכחתי כאשר הגיע המשלוח ובעת שנורו... איני מאמין

ש-0.0. זונדרקומנדו בותמאן השמיד אנשים נוספים על המספר שנזכר לעיל, אחרת הייתי יודע על כך. "הגיטו בליצמאנשטאט היה תחת הנהלת הנסדא"פ (המפלגה הנאצית), אשר היה כפוף לנציגות הרייך בפוזן. הנהלה זו נדרשה מפעם לפעם על ידי נציג הרייך והגאוליטר גרייזר להכין משלוחים ולשלחם כאילו לגרמניה (הרייך הישן) כדי לעבוד שם במפעלי חימוש ובשיקום ערים שהופצצו...

"המשלוח היה מגיע ברכבת (רגילה) מליצמאנשטאט לווארתבריקן. שם הועבר מקרונות המשא לתחנת המסילה הצרה ונשלח ברכבת הצרה לקולמהוף. ליווי המשלוח עד ווארתבריקן היה בידי השוצפוליצי מליצמאנשטאט, בפיקודו של אוברלויטננט מן המשטרה (שמו לא ידוע לי) ובהשתתפות שמונה-עשרה שוטרים. מווארתבריקן הובא תמיד המשלוח בליווי קומנדו קבוע מאנשי הזונדרקומנדו של קולמהוף. שם ירדו היהודים עם מטענם והוכנסו לכנסייה של קולמהוף ונשארו שם עד למחרת בבוקר. בקומנדו המלווה היה איש-0.0. בשם קרץ'מֶר

(Kretschmer) וכן שישה-שמונה אנשי משטרת העזר שהיתה כפופה בקביעות לזונדרקומנדו קולמהוף. לפני הכניסה נבדק מספר הבאים והשווה לרשימות של הנהלת הגיטו. האחריות להעברת האנשים ליער, במרחק שלושה-ארבעה קילומטר, היתה על שטורמשארפיהרר הפֶּלְה. היהודים קיבלו מהנהלת הגיטו מספיק לחם וקפה כצידה לדרך... בבוקר הוסעו במשאיות ליער כמחצית (שלוש מאות חמישים) מהם; במידת האפשר לפי משפחות. הם נדרשו לרדת לפני אחד מצריפי העץ המגודרים, שהוקמו בזמנו על ידי ה-0.0. זונדרקומנדו. בצריף היו שני חדרים, לגברים ולנשים, עם ווים ואביזרים אחרים לתליית חלקי לבוש. היו ביער שני צריפים, כל אחד באורך עשרים מטרים וברוחב עשרה מטרים. כדי להסוות אותו כמחנה מעבר, סומן צריף אחד: "צריף מס'" (המספר לא זכור לי) ועל הגדר נתלה שלט "אל בית המרחץ". בתוך הצריף היו שלטים: "חדרי התפשטות לגברים, לנשים" וכן "לרופא בצריף 9". אחר כך הגיעו בנסיעה אחורנית שלוש משאיות שמתוכן ירדו (מכל אחת) עשרים וחמישה-

שלושים יהודים אשר חולקו לפי מינם וסופר להם שהם נוסעים לעבוד בגרמניה. כפי שסופר בגיטו, הם אמורים היו להגיע לערים כמו קלן, לייפציג וכדומה... כדי להשפיע שיתפשו מהר וחלק, סיפרו להם שבגרמניה ישונו בצריפים חדשים, במידת האפשר לפי משפחות; וכיוון שהם כולם מלאי כינים, עליהם לעבור מרחץ וחיטוי. כדי לזרז עוד יותר את התהליך נאמר להם שהמשלוח יוצא עוד באותו יום ועליהם להזדרז. את דברי הערך יש לשים על מדפים שמעל לווים; ואילו לחם, טבק וגפרורים יש לשים בנפרד במטפחת או בסל, משום שהבגדים יעברו חיטוי כימי שישרוף את הדברים הללו. בעזרת כל ההודעות הללו נוצרה אמינות שאכן המשלוח יוצא לגרמניה. לאחר שכולם התפשטו עירומים, הם הסתדרו בשורה, הנשים מלפנים ואחריהן הגברים, והוכנסו דרך דלת שעליה היה שלט "למרחץ". מאחורי דלת זאת היה מעבר באורך עשרים-עשרים וחמישה מטרים, שהיה גדור משני צדדיו, ורוחבו מטר וחצי. המעבר פנה בסוף שמאלה אל שיפוע. ליד השיפוע עמדה משאית אטומה (מכונית מיוחדת – Spezialwagen, בעצם מכונית גז) ולתוכה הוכרחו היהודים לעלות. לאחר שבמכונית היו שבעים-תשעים איש, ננעלה הדלת והמשאית נסעה אל כבשן המרוחק כמאתיים מטר. תוך הנסיעה פתח הנהג לאבס מסתם, ודרכו הוזרם גז שהמית את האנשים תוך שתיים-שלוש דקות. כאן מדובר בגז שבא ממנוע הבנזין (של המכונית)...

"בכל משלוח היו רופא אחד או רופאה, או שתי אחיות. אלה לא נדרשו להתפשט, אלא הובלו על ידי שארפיהרר קרצ'מר, מנהל המשלוח, ישר לכבשן, שם נורו ונשרפו... בצוות הרפואי ירה לרוב לנץ, אך גם בותמאן. כשמכונית הגז הגיעה לכבשן, היא נפתחה על ידי לאבס והמתים נזרקו לכבשן, ותוך זמן קצר (כחמש עשרה דקות) נשרפו לאפר"15.

באוגוסט חוסל גיטו לודז' תוך שלושה שבועות, ושבעים אלף היהודים נשלחו לאושוויץ-בירקנאו, שם הומתו בגז. קולמהוף לא הספיקה לרצח של עשרות אלפים במהירות הנדרשת.

זונדרקומנדו בותמאן נשאר עוד זמן-מה בקולמהוף, כדי לטשטש את העקבות של רצח ההמונים. האופטשארפיהרר בורמייסטר הצהיר בפני שופט חוקר: "בחודשים האחרונים, לפני שעזבנו את קולמהוף, לא הגיעו יותר משלוחים. באותו זמן הוצאו הגופות ונשרפו" 16.

הצהרה זו אושרה גם על ידי אולוויס הפלה: "באוגוסט הוצאו אנשי דיוויזיית ה-ס.ס. 'פרינץ אויגן', שגילם מעל ארבעים וחמש, מהחזית. כך הגענו למשרד הפלדז'נדרמריה בווימאר – בירסטינגר, מאקס זומר (Sommer) ואני. באפריל הגיע לווימאר מברק מאת בותמאן מפוזן ובו דרש אותנו שוב למחנה ההשמדה קולמהוף. נסענו לשם ובותמאן קיבל אותנו. הוא הסביר לנו שעל פי הוראת הרייכספיהרר ה-ס.ס. הימלר יש לטשטש כל עקבות בקולמהוף. במחנה היער נפתחו קברי ההמונים. הגופות מקברים אלה נשרפו בכבשנים בעזרת קומנדו עבודה יהודי" 17. באמצע ינואר 1945 פתח הצבא הרדום במיתקפה גדולה ממערב לוויסלה שכתוצאה מכך שוחררה לודז' ב- 19 בינואר.

על האירועים בחודשים האחרונים ובימים האחרונים לקיום המחנה, עד לכיבושו בידי הצבא הסובייטי, העיר ואלטר פילר: "לילה אחד העירו את כל הקומנדו ועל פי פקודת בותמאן נצטוונו להסתדר. נאמר לנו שהצבא הרוסי כבש את ליצמאנשטאט ויש לפזר מיד את הקומנדו. בכלא היו עוד כעשרים בעלי מלאכה ובתאים התחתונים עשרים-עשרים וחמישה עובדים. עלי להעיר כאן שהאואל, מכונת הגריסה, מכונת הקיטור ומכונת הגז כבר לא היו בחצר הארמון זה כמה שבועות או אולי חודש. בעצם צריך היה לפזר את הקומנדו קודם, אבל בותמאן לא קיבל פקודה לכך ולכן החל בעצמו בחיסול... את כוחות העבודה שנזכרו צריך היה להמית ברירות השכם בבוקר עם אור ראשון ולשרפם ביער. הכבשנים כבר נהרסו; כלומר עד כמה שזכור לי אחד פורק בספטמבר 1944 והשני בראשית 1945. כדי לטשטש הכל, פורקו אבני היסוד והלבנים ואלה הוחזרו לווארטבריקן. פירוק הכבשנים נעשה בהנהלת רוינגה. עדיין היו איפוא יהודים בכלא שבחצר הארמון בקולמהוף. ראשית נפתח התא התחתון, כדי להוציא ולירות בעשרים-עשרים וחמישה היהודים שהיו שם. לנץ הוציא, בהפסקות של כמה דקות, קבוצות של חמישה יהודים; ובותמאן, לנץ ואני ירינו בעורפיהם. כשהוצאה הקבוצה השלישית ברח הטבח, הידוע לי רק בשם מאקס, ולמרות המירדף המיידע על ידי בותמאן, איש ה-ס.ס. אחד וארבעה שוטרים, הוא לא נתפס. מחדר המשמר הודעתי טלפונית לתחנות הז'נדרמריה שיארגנו חיפושים, אך למרות זאת הוא לא נתפס. לאחר שבותמאן, עם חמשת האחרים, החל במירדף – והוא פקד עלי קודם להרוג את שאר אנשי קומנדו העבודה – הוציא לנץ את חמשת היהודים הנתורים והם נורו בידי לנץ ועל ידי. נשאר התא עם עשרים בעלי המלאכה. ללא פקודה ממני, הלך לנץ עם ואכמייסטר של השוצפוליציית לתא הנזכר כדי להוציא, כמו קודם, קבוצות בנות חמישה יהודים כדי לירות בהם. כשפתח את הדלת, התנפלו עליו ארבעה יהודים וגררו אותו לתא. שם לקחו ממנו את האקדה ופתחו באש על שני שוטרים ששמרו על הדלת מבחוץ. בינתיים חזר בותמאן מהמירדף וציווה לנעול את הדלת התחתונה. לדרישת בותמאן, הפלה, ושלי לשחרר את לנץ ולצאת בקבוצות של חמישה איש, נענינו באש מהאקדה שנלקח מלנץ. יהודי אחד צעק שלנץ תלה עצמו בתא. דבר זה לא יכולנו לבדוק, שכן בעלי המלאכה הציתו את הכלא והאש פרצה דרך הגג, והתפשטה באשר העליה היתה מלאה עצים שהונחו לייבוש. הפלה פתח את הדחת החיצונית, כי סברנו שבעלי המלאכה ייצאו בעצמם מהכלא. רק שני חייטים הגיעו עד למדרגות, אך נפלו ללא הכרה, כנראה בגלל העשן. כיבוי האש כבר היה בלתי אפשרי ובותמאן החליט להניח לכלא להישרף, למרות שלנץ היה בפנים. לפי השריפה אפשר היה לשפוט שלנץ כבר אינו בחיים. היהודים שנורו בחצר נישאו לבניין הבוער והם הוסיפו ללהבות" 18.

בהמשך סיפר פילר כי קיבל הוראה מבותמאן לשרוף את כל המסמכים הסודיים שהיו בכספת ולפזר את האפר. אחר כך נסעו כולם לווארטבריקן, שם הושאר הקומנדו של השוצפוליציית ברשות הז'נדרמריה המקומית, ואילו "זונדרקומנדו בותמאן" המשיך דרך קונין לפוזן. בותמאן נתמנה קצין-קשר של משטרת הבטחון ליד הימלר בדויטשקרוֹןֶה, והתלוו אליו כנהגים בורמייסטר ובירסטינגר; ואילו האחרים פוזרו ביחידות לוחמות.

מספר הקורבנות

במחנה ההשמדה חלמנו נרצחו בין שלוש מאות ושלושים אלף לשלוש מאות וחמישים אלף נפש – גברים, נשים וטף – ברובם הגדול יהודים. חוסלו בו יהודי הקהילות הבאות: 19:

אוזורקוב	(אוגוסט 1942)	לובראניץ	(אביב 1942)
אוסייצין	(אפריל 1942)	לוטטוב	(יולי 1942)
איזביצה-קויאבסק	(ינואר 1942)	לוטומירסק	(יולי 1942)
אלכסנדרוב	(יוני 1942)	לנצ'יץ	(אפריל 1942)
בז'יץ	(מאי 1942)	נוביני-ברדובסקי	(ינואר 1942)
בלכאטוב	(אוגוסט 1942)	סאנניקו	(מארס 1942)
ברסט-קויאבסק	(אפריל 1942)	סלז'בו	(מאי 1942)
גומבין	(אפריל 1942)	פאביניץ	(מאי 1942)
גוסטיניץ	(אפריל 1942)	פודצמיבצה	(אפריל 1942)
גראבוב	(אפריל 1942)	פוינטק	(יולי 1942)
גרודזיץ	(ינואר 1942)	פז'דמושיץ'	(אפריל 1942)
דאמביה	(דצמבר 1942)	פיוטרקוב-קויאבסק	(אפריל 1942)
וארטה	(אוגוסט 1942)	פראשקה	(אוגוסט 1942)
ויילון	(אוגוסט 1942)	קובאלה-פאנסקיי	(יולי 1942)
ויירושוב	(אוגוסט 1942)	קוז'מינק	(מארס 1942)
ולוצלאב	(מאי 1942)	קוטנו	(אפריל 1942)
זדונסקה וולה	(אוגוסט 1942)	קולו	(דצמבר 1941)
זומפולנו	(פברואר 1942)	קולדאבה	(ינואר 1942)
זיכלין	(מארס 1942)	קרוסניביץ	(מארס 1942)
זלוב	(ספטמבר 1942)	ראדיוב-קויאבסק	(פברואר 1942)
זלוצ'ב	(יוני 1942)	שאדק	(אוגוסט 1942)
לאסק	(אוגוסט 1942)	שייראדז	(אוגוסט 1942)

מגיטו לודז' היו בשנת 1942 הגירושים הבאים לחלמנו: מ-16 עד 29 בינואר 1942 – עשרת אלפים ושלושה איש; מ-22 בפברואר עד 2 באפריל 1942 – שלושים וארבעה אלף שבעים ושלושה איש; מ-4 עד 15 במאי 1942 – אחד עשר אלף שש מאות ושמונים איש; מ-5 עד 12 בספטמבר 1942 – חמישה עשר אלף שמונה מאות וחמישים ותשעה איש²⁰.

במספרים אלה כלולים יהודים מגרמניה, אוסטריה, צ'כוסלובקיה ולוקסמבורג, שגורשו ללודז'. כמו כן חמישה עשר אלף איש שנשלחו מלודז' למחנות עבודת כפייה במחוז הווארטה, במשך 1940, הומתו בגז בחלמנו. כעשרים וחמישה אלף יהודים מגיטו לודז' נרצחו בשלב השני של הפעלת המחנה, באביב-קיץ 1944. בין הקורבנות הראשונים של מחנה השמדה זה היו חמשת אלפים צוענים, שהיו כלואים בחלק נפרד בגיטו לודז'. בין הקורבנות היו גם מאות ילדים לא-יהודים.

בפני בית הדין העידו אנשי "זונדרקומנדו קולמהוף", וכן תושבים מקומיים, על משלוחים של ילדים מצ'כוסלובקיה, פולין וברית המועצות. איש הקומנדו פריץ איסמר (Ismer) העיד: "במיוחד זכור לי משלוח של ילדים, שהגיע ביום קיץ אחד לחלמנו. זה היה ב-1942. ממקום הימצאי ראיתי שלוש משאיות שעמדו ברחוב של הארמון, ובהן ילדים לבושים היטב, יותר טוב מהיהודים. אני חושב שהיו כמאתיים ילדים בשלוש המשאיות הללו" 21.

הערות

1. ארכיון לודוויגסבורג (להלן ZSL)
- AR-Z 69/59 כרך 6, עמ' 967.
2. שם, עמ' 968.
3. שם, כרך 5, עמ' 856.
4. שם, כרך מיוחד, Sonderband A עמ' 423.
5. Landegericht Wien: AR-Z 7B 4726/62
6. ZSL: 203 AR-Z 69/59, כרך 5, עמ' 877.
7. שם, כרך 6, עמ' 969.
8. שם, כרך A7, עמ' 1157, 1162.
9. שם, כרך 5, עמ' 891.
10. שם, כרך 4, עמ' 629.
11. שם, כרך 4, עמ' 525.
12. שם, כרך 4, עמ' 527.
13. שם, כרך 4, עמ' 532.
14. שם, כרך 3, עמ' 450.
15. ארכיון יד ושם, 0-53/12.
16. ZSL: 203 AR-Z 69/59, כרך 4, עמ' 641.
17. שם, כרך 4, עמ' 601.
18. ארכיון יד ושם, 0-53/12.
19. דנוטה דומבובסקה, "השמדת הקהילות היהודיות בווארטלאנד בעת הכיבוש הנאצי", ביולטין של המכון ההיסטורי היהודי בורשה (פולנית), מס' 13-14, עמ' 122-184.
20. נתונים לפי מינהלת הגיטו (Ghettoverwaltung) בלודז'.
21. ZSL: 203 AR-Z 69/59.